

**ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ
ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ԱՐԵՎԵԼ ԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ**

ՎԱՐՈՒԺԱՆ ԳԵՂԱՄԻ ԳԵՂԱՄՅԱՆ

**ՍՈՑԻԱԼ-ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԴԻՆԱՄԻԿԱՆ
ԹՈՒՐՔԻԱՅՈՒՄ
Ի.ԻՆՈՆՅՈՒԻՆ ԱԽԱԳԱՐՈՒԹՅԱՆ
ՇՐՋԱՆՈՒՄ
(1938-1950 թթ.)**

Է.00.02 «Համաշխարհային պատմություն,
միջազգային հարաբերություններ»
մասնագիտությունը ամբ պատմական գիտություններին
թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման
ատենախոսություն

Ս Ե Ղ Մ Ա Գ Ի Ր

ԵՐԵՎԱՆ 2017

Ատենախոսությունը անթեման հաստատվել է ՌԴ Սանկտ Պետերբուրգի պետական համալսարանում

Գլխավոր ղեկավար՝ պ.գ.դ., պրոֆ. Վ.Վ. Բոչարով

Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝ պ.գ.դ., պրոֆ.,
ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ Ա.Ա. Խառատյան
բ.գ.թ., դոցենտ Ռ.Յ. Մելքոնյան

Առաջատար կազմակերպություն՝ Երևանի
պետական համալսարան

Ատենախոսությունը պաշտպանությունը
կայանալու է 2017 թ. հունիսի 20-ին, ժամը 11:00-ին ՀՀ
ԳԱԱ Արևելագլխավոր անիստիտուտում գործող
ՀՀ ԲՈՅ-ի 006 «Համաշխարհային պատմություն,
միջազգային հարաբերություններ»
մասնագիտական խորհրդի նիստում (հասցե՝ 0019, ք.
Երևան, Մարշալ Բաղրամյան 24/4):

Ատենախոսությունը կարելի է ծանոթանալ ՀՀ ԳԱԱ
Արևելագլխավոր անիստիտուտի գրադարանում:

Սեղմագիրն առաքված է 2017 թ. հունիսի 19-ին:

Մասնագիտական խորհրդի
գլխավոր տնօրեն՝ պ.գ.թ. Գ. Ա.
Մարգարյան

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ

**Հ Ե տազ ո տո ւ թ յ ան
ար դ ի ակ ան ո ւ թ յ ո ւ ն ը**

թ Ե մ այ ի

Թ ո ւ ը ք ի այ ի Հ ան ր ա պ Ե տ ո ւ թ յ ան
պ ա տ մ ա ք ա դ ա ք ա կ ան զ ար գ ա ց մ ան կ ար և ո ր ա գ ո ւ յ ն
գ ո ր ծ ո ն ն Ե թ ի ց մ Ե կ ը ա վ տ ո ր ի տ ար ի շ խ ան ո ւ թ յ ան և
խ ար ի գ մ ա տ ի կ ա մ ա շ ն ո ր դ ո ւ թ յ ան
ա մ կ այ ո ւ թ յ ո ւ ն ն Ե : Ա յ ս գ ո ր ծ ո ն ն Ե թ ի
ա մ ա շ ա ց մ ան և զ ար գ ա ց մ ան պ ա տ ճ ա մ ն Ե թ ը
ո ւ ղ ղ ա կ ի ո ր Ե ն կ ա պ վ ա ծ Ե ն Թ ո ւ ը ք ի այ ի ս ո ց ի ա լ -
մ շ ա կ ո ւ թ ա յ ի ն դ ի ն ա մ ի կ այ ի հ Ե տ . ա վ տ ո ր ի տ ար
ի շ խ ան ո ւ թ յ ո ւ ն ը և խ ար ի գ մ ա տ ի կ
ա մ ա շ ն ո ր դ ո ւ թ յ ո ւ ն ը ն պ ա ս տ ո ւ մ Ե ի ն թ ո ւ ը ք ա կ ան
ա վ ա ն դ ա կ ան հ ա ս ար ա կ ո ւ թ յ ան հ ա մ Ե ր ա շ խ մ ան ը
(solidarization) հ ան ր ա պ Ե տ ո ւ թ յ ան ար դ ի ակ ան ա ց մ ան
պ այ մ ան ն Ե թ ո ւ մ : Դ ա պ այ մ ան ա վ ո ր վ ա ծ Ե ր այ ն
հ ան կ ա մ ա ն ք ո վ , ո ր հ ան ր ա պ Ե տ ա կ ան Թ ո ւ ը ք ի այ ն
ձ և ա վ ո ր վ Ե լ Ե ր ա վ տ ո ր ի տ ար ար դ ի ակ ան ա ց մ ան
ար դ յ ո ւ ն ք ո մ , ո ր ի ը ն թ ա ց ք ո մ ժ ա մ ան ա կ ա կ ի ց
պ Ե տ ո ւ թ յ ո ւ ն ս տ Ե ղ ծ Ե լ ո ւ հ ա մ ար փ ո խ ա մ վ Ե լ Ե ր
ք ար Ե փ ո խ ու մ ն Ե թ ի ար և մ տ յ ան մ ո դ Ե լ ը :
Ք Ե մ ա լ ա կ ան ռ ա զ մ ա կ ան -բ յ ո ւ ը ր ո կ ր ա տ ա կ ան
վ Ե թ ն ա խ ա վ ի ` այ ս մ ո դ Ե լ ո վ ի ր ա կ ան ա ց ր ա ծ
լ այ ն ա ծ ա ն ք ո վ փ ո խ ո խ ո ւ թ յ ո ւ ն Ե թ ի ար դ յ ո ւ ն ք ո մ
Թ ո ւ ը ք ի այ ի հ ա ս ար ա կ ո ւ թ յ ո ւ ն ը գ ր կ վ Ե ց
հ ա մ Ե ր ա շ խ մ ան հ ի մ ն ա կ ան ձ և Ե թ ի ց , ո ր ո ն ք
հ ի մ ն վ ա ծ Ե ի ն այ ս պ Ե ս կ ո չ վ ա ծ «ա վ ա ն դ ո ւ յ թ ի
ի շ խ ան ո ւ թ յ ան վ ր ա » : Ա յ դ պ ա տ ճ ա մ ո վ ք Ե մ ա լ ա կ ան
ք ա դ ա ք ա կ ան վ Ե թ ն ա խ ա վ ը գ ի տ ա կ ց ա ք ար կ ի ր ա մ ու մ
Ե ր հ ա ս ար ա կ ո ւ թ յ ան հ ա մ ա խ մ Ե մ ան այ ն պ ի ս ի
մ Ե խ ան ի գ մ ն Ե թ , ո ր ո ն ք հ ան դ ի ս ա ն ու մ Ե ի ն
«ա վ ա ն դ ո ւ յ թ ի ի շ խ ան ո ւ թ յ ան » ս ի մ ու լ յ ա կ ր ն Ե թ :
Ս տ Ե ղ ծ վ ա ծ ս ո ց ի ա լ -մ շ ա կ ո ւ թ ա յ ի ն և հ ա տ կ ա պ Ե ս
ք ա դ ա ք ա կ ան հ ա մ ա կ ար գ ի պ ա հ պ ան մ ան և
զ ար գ ա ց մ ան հ ա մ ար կ ար և ո ր ա գ ո ւ յ ն
ն շ ա ն ա կ ո ւ թ յ ո ւ ն ո ւ ն Ե թ «խ ար ի գ մ ա տ ի կ
ա մ ա շ ն ո ր դ ո ւ թ յ ան » ս ի մ ու լ յ ա կ ր ը , ո ր ը Ե ր Ե մ ն
ձ և ա վ ո ր ու մ Ե ր ք ա դ ա ք ա կ ան ա մ ա շ ն ո ր ի ան ձ ի
պ ա շ տ ա մ ու ն ք : Ա յ ս ս ի մ ու լ յ ա կ ր ը պ ար Ե ր ա ք ար
կ ի ր ա մ վ Ե լ Ե Թ ո ւ ը ք ի այ ի ի շ խ ո ղ վ Ե թ ն ա խ ա վ ի
կ ո ղ մ ի ց հ ան ր ա պ Ե տ ո ւ թ յ ան պ ա տ մ ու թ յ ան ո ղ ջ
ը ն թ ա ց ք ո մ :

Մ ի ն չ դ Ե ռ ժ ա մ ան ա կ ա կ ի ց պ ա տ մ ա գ ի տ ո ւ թ յ ան
մ Ե ջ Թ ո ւ ը ք ի այ ու մ խ ար ի գ մ ա տ ի կ
ա մ ա շ ն ո ր դ ո ւ թ յ ան ո ւ ան ձ ի պ ա շ տ ա մ ու ն ք ի
ա մ ա շ ա ց մ ան պ ա տ ճ ա մ ն Ե թ ը կ ա պ վ ու մ Ե ն
ք ա դ ա ք ա կ ան գ ո ր ծ ի չ ն Ե թ ի ան ձ ն այ ի ն
հ ա տ կ ան ի շ ն Ե թ ի և տ ի ր ա պ Ե տ ո ղ
գ ա դ ա փ ար ա խ ո ս ո ւ թ յ ո ւ ն ն Ե թ ի հ Ե տ : Ս ա կ այ ն

թուրքական օրինակի պատմահամեմատական դիտարկումը այլ արևելյան քաղաքական համակարգերի համատեքստում ցույց է տալիս, որ «խարիզմատիկ առաջնորդությունը» մշտապես առկա է թուրքական քաղաքական համակարգում՝ հանդիսանալով սոցիալ-մշակութային դիմամիկայի կարևորագույն քաղադրիչ:

Վերոնշյալ հանգամանքներից ելնելով՝ արդիական ու հրատապ է դառնում հասկանալ, թե որոնք են խարիզմատիկ առաջնորդության անձի պաշտամունքի ձևավորման պատճառները և մեխանիզմները Թուրքիայում: Դա պարզելու համար նպատակահարմար է դիտարկել Թուրքիայի երկրորդ նախագահ Իսմեթ Ինոնյունի (1938-1950թթ.) կառավարման շրջանը, քանի որ այն հնարավորություն է ընձեռում համակողմանիորեն ներկայացնել Թուրքիայի հիմնադիր նախագահ Մ.Քեմալ Աթաթյունրեից (1923-1938թթ.) հետո խարիզմատիկ առաջնորդության գործառույթի նշանակությունն ու շարունակականությունը: Այս նպատակով անհրաժեշտ է ուսումնասիրել Ինոնյունի նախագահության օրոք Թուրքիայի սոցիալ-մշակութային դիմամիկան: Ինոնյունի արձաններն ու կիսանդրիները, նրան պատկերող պաստառներն ու նկարները, նրան նվիրված գեղարվեստական գրականությունը, տոներն ու մարզական միջոցառումները, մեկ բառով՝ այն ամենը, ինչ կոչվում է «պաշտամունքի արտադրանք», չէր հայտնվել *ex nihilo*: Դրանք ստեղծվում էին հստակ մարդկանց և հաստատությունների կողմից՝ որոշակի գործողությունների արդյունքում: Կարելի է կարծել, որ այդ գործողությունները կամ, այլ խոսքով, «պաշտամունքի արտադրությունն ու արտադրանքը» ենթարկվում են պատմական վերակառուցման:

Պատմագրության մեջ բացակայում են թուրքական քաղաքական գործիչների շուրջ անձի պաշտամունքի ձևավորման պատմամարդաբանական համալիր հետազոտություններ: Առավել ևս, բացակայում են Ի. Ինոնյունի անձի պաշտամունքն ուսումնասիրող համապարփակ աշխատանքներ, ինչը սույն ատենախոսությունը դարձնում է արդիական պատմագիտություն տեսանկյունից:

Ատենախոսության նպատակը և խնդիրները

Ատենախոսության նպատակն է՝ ուսումնասիրել խարիզմատիկ

առաջ նորոգության մեխանիզմի հիմնական դերը՝
որպես Արևելքի արդիականացման ավանդական
հասարակության սոցիալ-մշակութային
դինամիկայի ամանցքային գործոնն:

**Ատենախոսության թեմայի
նուսումնասիրությանը խնդիր ունի.**

• Բացահայտել Թուրքիայի
Հանրապետության նույն արդիականացման
գործընթացների բնույթը և զարգացման
ամանձնահատկությունները:

• Ուսումնասիրել «օսմանյան
ժամանակության» ազդեցությունը
հանրապետական Թուրքիայում արդիականացման
գործընթացների վրա:

• Պարզաբանել այն հիմնական գործոնները,
որոնք ազդում էին Թուրքիայի ավանդական
հասարակության սոցիալ-մշակութային
դինամիկայի վրա:

• Ներկայացնել ավանդական
հասարակության նույն ու մի խարիզմատիկ
առաջ նորոգության ձևավորման հիմքերը:

• Լուսաբանել Ի. Ինոնյունի կյանքի և
գործունեության հիմնական փուլերը:

• Մանրամասն վերլուծել Ի. Ինոնյունի անձի
շուրջ ձևավորված պաշտամունքի
կառուցարկման քաղաքականությանը և
կառուցարկման հիմնական ուղիներն ու
դրսևորումները:

Ատենախոսության գիտական նորույթը

• Ատենախոսության մեջ ցույց է տրվել, որ
Թուրքիայի սոցիալ-մշակութային դինամիկայի
հիմքը արդիականացման պայմաններում
«ավանդույթի իշխանությանն է», որի
ամանցքային գործոնը խարիզմատիկ
առաջ նորոգությունն է:

• Ինոնյունի անձի պաշտամունքի ստեղծումը
Թուրքիայում պայմանավորված էր
արդիականացման պայմաններում ավանդական
հասարակության արժեքային համակարգի
քայքայմամբ և հասարակական համերշխման
անհրաժեշտության մեջ, և այդ պատճառով կախված
չէր միայն քաղաքական գործչի անհատական
հատկանիշներից:

• Թուրքական հասարակության նույն
առաջ նորոգի խարիզման կառուցարկում էր՝
օգտագործելով թե՛ ավանդական

հասարակությանը ծանոթ կերպարներ և խորհրդանիշներ, թե՛ արևմտյան քաղաքակրթական մշակույթից փոխառված նշանային համակարգ:

- Քեմալականների կողմից իրականացված արդիականացումը չի փոփոխել թուրքական հասարակության մեջ գոյություն ունեցող սոցիալ-մշակութային կապերը:
- Ատենախոսության մեջ օգտագործվել են իրենց ձևով ու բովանդակությամբ ամենատարբեր աղբյուրներ, որոնք առաջին անգամ են մտցվում գիտական շրջանառության մեջ:

Ատենախոսության ժամանակագրական շրջանակները

Ժամանակագրական առումով ատենախոսությունն ընդգրկում է Ի. Ինոնյուի նախագահության տարիները՝ 1938թ. նոյեմբերի 11-ից մինչև 1950թ. մայիսի 22-ը: Սակայն անհրաժեշտ է նշել, որ ժամանակագրական ստորին և վերին շեմերը պայմանական են: Ինոնյուի նախագահության շրջանի սոցիալ-մշակութային դինամիկան հասկանալու համար անհրաժեշտ է դիտարկել թուրքական հասարակության արդիականացման նախընթաց փուլերը: Այդ պատճառով նպատակահարմար է մեկ ենթագլխով ներկայացնել արդիականացման գործընթացի առանձնահատկությունները Օսմանյան կայսրության վերջին փուլում և Թուրքիայի Յանրայե տության առաջին շրջանում, ինչպես նաև դիտարկել Ի. Ինոնյուի դերն ու հասարակական կերպարը մինչև նախագահ ընտրվելը:

Ատենախոսության մեթոդաբանական հենքը

Աշխատանքի հիմքում ընկած են տարատեսակ աղբյուրների և գրականության պատմաքննական և պատմավերլուծական մեթոդները: Քանի որ ատենախոսության թեման ենթադրում է համալիր մոտեցում, ուսումնասիրությունը կատարվել է մի քանի գիտակարգերի հատման տիրույթում: Մասնավորապես, օգտագործվել են նաև պատմական մարդաբանության, վիզուալ մարդաբանության, հմագոլոգիայի, սոցիոլոգիայի, մշակութաբանության, էթնոսոցիոլոգիայի, գրականագիտության տրամադրած վերլուծական գործիքակազմերը:

Սոցիալ-մշակութային դինամիկան ուսումնասիրելու ընթացքում հեղինակը գերազանցապես հիմնվել է ռուս պատմաբան, մարդաբան Վ.Վ. Բոչարովի մարդաբանական

տեսուելոյան վրա: Այս տեսուելոյան հիմքում ընկած է այն գաղափարը, որ արդիականացման ընթացքում Արևելքի ավանդական հասարակույթան քայքայումը անխուսափելիորեն հանգեցնում է քաղաքական վերնախավի կողմից այդ հասարակույթան «պարտադրված համերաշխման», որն իրականացվում է «ավանդույթի իշխանույթան» սիմուլյակրերի կիրառման միջոցով: ¹

Հետազոտական որոշ խնդիրներն լուծման համար առենախոսուելոյան մեջ օգտագործվել են նաև Է. Յոսեփանումի, Մ. Ֆուկույի, Յ. Յայգինգայի, Ս. Բոյի մշակած տեսուելոյունները:

Առենախոսուելոյան կիրառական նշանակուելունը

Առենախոսուելոյունը կարող է կիրառական նշանակուելունն ունենալ թուրքիայի Հանրապետուելոյան պատմուելոյան, Ասիայի և Աֆրիկայի նորագույն պատմուելոյան, քաղաքական պաշտամունքների պատմուելոյան վերաբերյալ հետագա պատմագիտական և քաղաքագիտական հետազոտուելոյունների համար: Դրանց հիման վրա կարող են կազմվել նոր արևելագիտական գիտամեթոդական ուսումնական ձեռնարկներ: Առենախոսուելոյան մեջ արված եզրակացուելոյունները կարող են հիմք դառնալ նոր համեմատական ուսումնասիրուելոյունների համար, որոնք դիտարկում են այն արևելյան սոցիալմշակուելոյանին հանրուելոյանները, որոնցում տեղի են ունենում նմանատիպ գործընթացներ: Մասնավորապես, առենախոսուելոյան արդյունքները կարող են կիրառվել ժամանակակից Մերձավոր Արևելքի քաղաքական սոցիալմշակուելոյանին տեղաշարժերը դիտարկելու համար:

Առենախոսուելոյան փորձաքննուելոյունն ու պաշտունական հավանուելոյունը

Ուսումնասիրուելոյան հիմնական դրուելոյաններն ու եզրահանգումները լուսաբանվել են հեղինակի հրատարակված գիտական հոդվածներում, ներկայացվել են միջազգային գիտաժողովներում և հեղինակի վարած դասընթացների ընթացքում: Առենախոսուելոյունը

¹ Бочаров В.В., Традиционализм Востока как «принудительная солидарность» (антропологический подход) // Власть и насилие в незападных обществах. Проблемы теоретического осмысления и опыт практического изучения. М.: Издательство ГБПОУ МГОК, 2016. С. 738-749

թյուրը քննարկվել և հրապարակային պաշտպանություն թյան է երաշխավորվել Սանկտ Պետերբուրգի պետական համալսարանի (ՌԴ) արևելագիտության ֆակուլտետի Ասիայի և Աֆրիկայի երկրների հասարակական գարգացման տեսություն ամբիոնի կողմից:

Աղբյուրներ և գրականություն

Ատենախոսություն թեմայի գիտական համակողմանի ուսումնասիրությունը պահանջում է իրենց ծագումով և բնույթով տարաբնույթ աղբյուրների օգտագործում: Դրանք հիմնականում ներկայացված են հետևյալ խմբերով՝ արխիվային և հրապարակված փաստաթղթեր, կուսակցական հրատարակություններ, ժամանակակիցների վկայություններ, պարբերական մամուլ, գեղարվեստական-փաստագրական ստեղծագործություններ, աուդիո-վիզուալ նյութեր:

Քննվող ժամանակաշրջանի սոցիալ-քաղաքական դրությունը, խորիզմատիկ առաջնորդություն և կառուցարկման քաղաքականությունը և մեխանիզմները ներկայացնելու համար օգտագործվել են երկու տեսակի արխիվային նյութեր: Առաջին խումբը պետական արխիվային հաստատությունում պահվող նյութերն են: Մասնավորապես, ատենախոսը օգտվել է Թուրքիայի վարչապետի կից գործող հանրապետական արխիվից և Թուրքիայի Ազգային Մեծ ժողովի արխիվից: Այս արխիվներում ատենախոսության համար օգտակար են եղել Ինոնյուի նախագահության շրջանին վերաբերող իրավական փաստաթղթերը, քաղաքական գործչի շուրջ կառուցարկվող պաշտամունքը, կուսաբանող օրենքները, որոշումները, օրինագծերի քննարկումները, երկրորդ խմբի մեջ են մտնում ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանի որոշ հայտնի գործիչների անձնական արխիվները: Առաջնային կարևորություն են ներկայացնում Ի. Ինոնյուի արխիվը, որտեղ պահվում են թե՛ տեքստային, թե՛ վիզուալ նյութեր, որոնք կուսաբանում են Ինոնյու քաղաքական, դիվանագիտական և ռազմական գործչի կյանքի

2 Cumhuriyet Dönemi Fonları, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri. Genel Müdürlüğü; TBMM Tutanakları, Kütüphaneler ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı

ու գործունեության գրեթե բոլոր
 դրվագները: ³ Ուսումնասիրության համար
 դիտարկվել է նաև թուրք հասարակական գործիչ
 և գրող Թ.Թորոսի անձնական արխիվը: ⁴Արխիվում
 Թ. Թորոսը հավաքել է հնոնյուի
 նախագահության շրջանին վերաբերող
 ամենատարբեր բնույթի փաստաթղթեր, ինչպես
 նաև մամուլի հրապարակումներ, որոնք
 անդրադառնում են հնոնյուի խարիզմայի
 կառուցարկմանը: Բացի դրանից օգտագործվել
 են նաև գերմանացի քանդակագործ Ռ. Բելլի ինզի
 արխիվում պահվող արժեքավոր և սակարները
 և վկայությունները, որոնց միջոցով
 հնարավոր է ցուցադրել հնոնյուի
 մասնակցությունը սեփական խարիզմատիկ
 կերպարների ստեղծման գործընթացին: ⁵

Յառաջ առնելով Հանրապետական -
 ժողովրդական կուսակցության (ՀԺԿ) խաղացած
 դերը Թուրքիայի Հանրապետության կյանքում՝
 որպես ադբյուր օգտագործվել են կուսակցական
 տարաբնույթ փաստաթղթեր և նյութեր:
 Հատկապես արժեքավոր են կուսակցական
 ժողովներին քննարկումներին
 սղագրության ներքին,
 քարոզչական
 գրականությանը, ինչպես նաև կուսակցական
 գործիչներին ելույթներն ու գեկույցները: ⁶

Թուրքիայի սոցիալ-մշակութային
 իրադրությանը համակողմանի ներկայացնելը
 հնարավոր է դառնում միայն ժամանակակիցների
 ու իրադարձության ներքին անմիջական
 մասնակիցների հուշերի, վկայությունների և
 գեղարվեստական-փաստագրական աշխատանքների
 շնորհիվ: Թուրք և արտասահմանցի
 կականատեսների վկայությունները ծամայում
 են որպես հետազոտական արժեքավոր
 ադբյուրներ, քանի որ հնարավորություն են
 ընձեռնում ստեղծելության ներքին ստանալ
 պատմական գործընթացների այնպիսի
 մանրամասներին մասին, որոնք, իրենց բնույթի
 պատճառով, հաճախ ստեղծ են գտնում դասական

³ İsmet İnönü Vakfı, www.ismetinonu.org.tr

⁴ Taha Toros Repository, İstanbul Şehir Üniversitesi.

⁵ Rudolf Belling Archiv, www.rudolfbelling.com

⁶ Cumhuriyet Halk Partisi Şeref Kitabı, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1938; Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1938; Atatürk'ün söylev ve demeçleri. I-III. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 198; Kop K.K., Milli Şef'in Söylev, Demeç ve Mesajları, Ankara, Akay Kitabevi, 1945 և այլն:

պատմագրութեան մեջ: Անհրաժեշտ է
 ամանձնահատուկ կերպով նշել, որ վերոնշյալ
 գործերը օգտագործվում են ոչ միայն որպես
 պատմական ճշմարտութեան աղբյուրներ, այլև,
 ամառի հերթին, որպես պատմական այս կամ այն
 իրադարձութեան վերաբերյալ
 ժամանակակիցների պատկերացումների և
 ընկալումների ներկայացման աղբյուր:
 Վերջին հանգամանքը ավելի է մեծացնում այդ
 աշխատանքների արժեքը՝ հաշվի առնելով
 ատենախոսության մեջ ամառադրված
 հետազոտական խնդիրները: Մասնավորապես
 օգտագործվել են հայտնի թուրքաղաքական և
 հասարակական գործիչների՝ Ֆ. Չաքմաքի, Ֆ.Ռ.
 Աթայի, Յ. Դերինի, Ն. Նադիրի, Յ. Նադիրի, Մ. Թոքերի, Ն.
 Բերքեսի և այլոց հոլշերը:⁷ Նշվածներից
 հատկապես կարևոր են հայտնի լրագրող,
 Ինոնյուի նախագահության օրոք
 «Չումհուրիյեթ» թերթի խմբագիր Ն. Նադիրի
 հոլշերը, ով մանրամասն շարադրել է հիշյալ
 ժամանակաշրջանի և դրան նախորդող փուլի
 սոցիալ-մշակութային կյանքը, քաղաքական
 տրամադրությունները և իշխանություն-
 հասարակություն և կապը:

Իսմեթ Ինոնյու և ողջ կյանքի ընթացքում
 վարել է օրագիր, որտեղ արձանագրել է իր
 անձնական և հասարակական կյանքում տեղի
 ունեցող կարևորագույն
 իրադարձությունները: Այդ օրագրերը
 հրատարակվել են երկհատորյակի տեսքով:⁸
 Բացի դրանից, Ինոնյու և իր կյանքի վերջում
 թողել է հիշողություններ, որոնցում նա
 անդրադարձնում է իր գործունեության տարբեր
 դրվագներին:⁹ Հաշվի առնելով այս երկու
 աղբյուրների սուբյեկտիվ բնույթը՝
 անձնական այս վկայությունները դիտարկվում
 են բացառապես որպես պատմական
 իրողությունների վերաբերյալ մեկ անձի

⁷ Fevzi Çakmak'ın Hatıraları // Hürriyet, 11.05.1975; Atay F.R., Moskova-Roma, İstanbul, Muallim Ahmet Halit kitaphanesi, 1932; Derin H., Çankaya Özel Kalemini Anımsarken (1933-1951), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995; Nadi N., Perde Aralığından, İstanbul, Cumhuriyet, 1965; Nadi Y., Ankara'nın ilk günleri, İstanbul, Sel Yayınları, 1955; Toker M., Tek Partiden Çok Partiye, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1990; Berkes N., Unutulan Yıllar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014

⁸ İnönü İ., Defterler. 2 Cilt. Hazırlayan Ahmet Demirel. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001

⁹ İnönü İ., Hatıralar. Hazırlayan Sabahattin Selek, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2006

ընկալու մենք, այլ ոչ թե որպես պատմական
ճշմարտություն բացահայտման աղբյուր:

Ինոնյունի նախագահությունը շրջանում
սոցիալ-մշակութային տեղաշարժերի,
հասարակական տրամադրությունների,
ներկայացման, խարիզմատիկ առաջնորդության
կառուցարկման ձևերի և բովանդակության
բացահայտման, ինչպես նաև հասարակական-
քաղաքական կյանքի անցումը արձերի
լուսաբանման տեսանկյունից զգալի չափով
օգտագործվել են թուրքական պարբերական
մամուլի հրատարակումները: Ի
տարբերություն պաշտոնական փաստաթղթերի՝
մամուլը հնարավորություն է ընձեռում
տեսնել, թե ինչպես էր իշխանությունների
կողմից գործնականում տեղի ունենում
սեփական կերպարների ստեղծումն ու
տարածումը: Հետազոտության հիմքում ընկած է
1938-1950 թթ. թուրքական մամուլի կարևորագույն
օրգանների մանրամասն
ուսումնասիրությունը: Մասնավորապես՝
դիտարկվել են Ստամբուլում և Անկարայում
լույս տեսնող «Կաթան», «Թան», «Թանիկ», «Կաթիթ»,
«Թուրան», «Աքշամ», «Ռեսմի Գագեթե», «Յեդի Գյուն»,
«Յեկի ադամ», «Հալթ», թերթերը, «Ուլբյուն», «Սանաթ
Դերգիսի», «Հայաթ» ամսագրերը:
Հետազոտության համար առաջնային
կարևորություն էին ներկայացնում
«Ձումհուրիյեթ» և «Ուլուս» թերթերի
հրատարակումները: Դա գլխավորապես
պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ այս
երկու թերթերը ուսումնասիրվող
ժամանակաշրջանում ունեին ամենամեծ
տպաքանակը և ամենից տարածվածն էին ողջ
հանրապետության տարածքով: Այս երկու
պարբերականների առաջնահերթությունը
պայմանավորված է նաև վերջիններիս
քաղաքական նշանակությունը: «Ուլուս» թերթը
(մինչև 1934 թ. կոչվում էր «Հաթիմիյեթ-ի
Միլլիյե») ՀԺԿ կիսապաշտոնական օրգանն էր:
Այն, ինչ-որ առումով, ծառայում էր որպես
թուրքական սոցիալ-մշակութային և քաղաքական
համակարգերի «հայելի»: «Ձումհուրիյեթ»
թերթը երկար ժամանակ (մինչև երկրորդ
աշխարհամարտը) սատարում էր քեմալիստներին
և ԺԿ-ի վարած քաղաքականությանը: Այս թերթը,
իշխողի կողմից ղեկավարության և մեծ
տպաքանակի, վայելում էր մեծ
հեղինակություն և ուժեղ ազդեցություն

ու ն եր թ ու ր ք ա կ ան հ աս ար ա կ ա կ ան -ք աղ ա ք ա կ ան կ յ ան ք ի վ ր ա :

Ե լ ն ե լ ո վ հ ե տ ա գ ո տ ա կ ան առ ա ջ աղ ր վ ա ծ խ ն դ ի ի ռ ն եր ի ց , մ ե ծ ծ ա վ ա լ ո վ դ ի տ ար կ վ ե լ ե ն ն ա ն ա յ ս ժ ա մ ա ն ա կ ա հ ա տ վ ա ծ ի ց դ ու ր ս լ ու յ ս տ ե ս ա ծ պ ար ք եր ա կ ան մ ա մ ու լ ի ն յ ու թ եր ը : Առ ա ն ձ ի ն դ ե պ ք եր ու մ ն եր գ ր ա վ վ ե լ ե ն ն ա ն ծ աղ ր ա ն կ ար ա յ ի ն պ ար ք եր ա կ ան ն եր , ա գ ա յ ի ն փ ո ք ը ա մ ա ս ն ու թ յ ու ն ն եր ի մ ա մ ու լ ի ն մ ու շ ն եր , ի ն չ պ ե ս ն ա ն օ ս մ ա ն ա լ ե գ ու ո թ ո շ թ եր թ եր :

Որ պ ե ս աղ բ յ ու ր մ ե ծ ա պ ե ս օ գ տ ա գ ո թ վ ե լ ե ն ն ա ն Թ ու ր ք ի ա յ ու մ գ ո թ ծ ող « ժ ող ո վ ը դ ա կ ան տ ն եր ի » կ ե ն տ թ ո ն ա կ ան օ թ գ ա ն հ ա ն դ ի ս ա ց ող « Ու լ լ ք յ ու » ա մ ս ա գ ը ի հ իր ա պ ար ա կ ու մ ն եր ը : Ա յ ս ա մ ս ա գ ը ի Է ջ եր ի ն հ իր ա պ ար ա կ վ ու մ Է ի ն գ եր ա գ ա ն ց ա պ ե ս տ ե ս ա կ ան և ծ ը ա գ ը ա յ ի ն բ ն ու յ թ ի հ ող վ ա ծ ն եր , թ ը ո ն ք հ ի մ ն ա վ ո թ ու մ և բ ա ց ա տ ը ու մ Է ի ն ի շ խ ա ն ու թ յ ու ն ն եր ի վ ար ա ծ ք աղ ա ք ա կ ան ու թ յ ան « ճ շ մ ար տ ա ց ի ու թ յ ու ն ն ու ն պ ա տ ա կ ա հ ար մ ար ու թ յ ու ն ը » :

Խ ար ի գ մ ա յ ի կ առ ու ց ար կ ու մ ը հ ա մ ա պ ար փ ա կ ն եր կ ա յ ա ց ն ե լ ու հ ա մ ար աղ բ յ ու ր ե ն ծ առ ա յ ու մ ն ա ն Ի ն ո ն յ ու ի ն ն վ ի ի ղ վ ա ծ գ եղ ար վ ե ս տ ա կ ան - փ ա ս տ ա գ ը ա կ ան ա շ խ ա տ ա ն ք ն եր ը : Դ իր ա ն ց մ ի ջ ո ց ո ղ վ կ ար ե լ ի Է ն եր կ ա յ ա ց ն ե լ ա ն ձ ի պ ա շ տ ա մ ու ն ք ի կ առ ու ց ար կ մ ա ն խ ո թ ի ի դ ա ն շ ա յ ի ն հ ի մ ն ա կ ան պ ա տ կ եր ն եր ն ու հ ն ար ք ն եր ը : Պ ե տ ք Է ն շ ե լ հ ա տ կ ա պ ե ս Յ . 2 . Օ թ թ ա չ ի , Յ . Բ . Բ ար ա օ ս մ ա ն օ ղ լ ու ի ա շ խ ա տ ա ն ք ն եր ը : ¹⁰ Ա ն հ իր ա ժ ե շ տ Է փ ա ս տ ե լ ն ա ն , ո թ ն շ յ ա լ աղ բ յ ու ր ն եր ը թ ար գ մ ա ն ա բ ար ն եր կ ա յ ա ց վ ու մ ե ն առ ա ջ ի ն ա ն գ ա մ :

Աղ բ յ ու ր ն եր ի վ եր ջ ի ն խ ու լ մ բ ը ա ու դ ի ո և վ ի գ ու ա լ ն յ ու թ եր ն ե ն , ո թ ո ն ք հ ն ար ա վ ո թ ու թ յ ու ն ե ն ը ն ձ եռ ու մ մ ա ն ը ա մ ա ս ն ն եր կ ա յ ա ց ն ե լ Ի ն ո ն յ ու ի խ ար ի գ մ ա տ ի կ առ ա ջ ն ո թ ո ղ ու թ յ ան կ առ ու ց ար կ մ ա ն ձ ն եր ն ու ար դ յ ու ն ք ն եր ը : Ու ս ու մ ն ա ս ի թ ու թ յ ան ը ն թ ա ց ք ու մ օ գ տ ա գ ո թ վ ե լ ե ն եր գ եր , ք ար ո գ չ ա կ ան պ ա ս տ առ ն եր , \$ ո տ կ ո լ ա ժ ն եր , ք ա ն դ ա կ ն եր և ա յ լ ն :

Ա յ ս պ ի ս ո վ , ն եր կ ա յ ա ց վ ա ծ աղ բ յ ու ր ն եր ի բ ա գ մ ա գ ա ն ու թ յ ու ն ը (ձ և ա յ ի ն և ա շ խ ար հ ա գ ը ա կ ան) հ ն ար ա վ ո թ ու թ յ ու ն Է ը ն ձ եռ ե լ ն եր կ ա յ ա ց ն ե լ ս ո ց ի ա լ -մ շ ա կ ու թ ա յ ի ն դ ի ն ա մ ի կ ան և Ի ն ո ն յ ու ի խ ար ի գ մ ա տ ի կ կ եր պ ար ն եր ի ս տ ե ո ժ մ ա ն Է վ ո լ յ ու ց ի ա ն ա մ բ ող ջ

¹⁰ Ortaç Y.Z., İnönü: <http://www.halilibrahimtunali.net/index.php/1945-8-ocak-13-ocak>; Karaosmanoğlu Y.K., Politikada 45 yıl, İstanbul, İletişim Yayınları, 1984

Թուրքիայի տարածքում, ինչպես նաև լուծել
 առաջադրված հետազոտական բոլոր խնդիրները:
 Չնայած Ինոնյուի նախագահության օրոք
 Թուրքիայի ներքին և արտաքին քաղաքական
 կյանքում տեղի ունեցած կարևոր
 իրադարձություններին՝ այս
 ժամանակաշրջանը (որը ժամանակակիցների
 կողմից կոչվում էր «Ազգային Շեֆիշրջան» - Milli Şef
 Dönemi), պատմաբանների կողմից չի արժանացել
 բավականաչափ ուշադրության: Ինչպես
 հայրենական, այնպես էլ արտասահմանյան
 (թուրքական, ռուսական, արևմտյան)
 պատմագրության մեջ տիրապետող պատմագրական
 պատումը (narrative) ներկայացնում է այս շրջանը
 որպես Աթաթյուրքի կողմից ստեղծված
 քեմալական վարչակարգի պարզ և բնական
 շարունակություն: Նման մեկնաբանությունը
 պայմանավորված էր մի քանի հանգամաններով:
 Առաջին հերթին, այս շրջանի ոչ բավարար
 ուսումնասիրվածությունը կապված էր ավելի
 ընդհանրական՝ արդիականացող ոչ արևմտյան /
 արևելյան հասարակությունների պատմության
 ուսումնասիրության խնդիրների հետ:
 Քեմալիզմի և Թուրքիայի Յանրապետության
 առաջին փուլի ուսումնասիրություններում
 տիրապետող մոտեցումը թելադրված էր
 արդիականացված և արևմտականացված
 Թուրքիայի մասին մետապատմով (metanarrative):
 Ռադիկալ արդիականացման գործընթացը, որ
 տեղի էր ունենում Թուրքիայում քեմալական
 վարչակարգի իշխանության օրոք (1923-1950 թթ.), մեծ
 հետաքրքրություն էր առաջացրել
 արևմուտքում, ինչը հանգեցրել էր մեծ թվով
 գիտական և հրապարակախոսական աշխատանքների
 ստեղծմանը: Դրանցում օտարերկրյա
 դիտորդները գերազանցապես հիանում էին
 արդիականացման արդյունքներով և
 արձանագրում «Նոր Թուրքիայի» ստեղծումը:
 Ընդ որում, ինչպես ցույց է տվել հոլանդացի
 թուրքագետ Է. Յ. Չյուրխերը, բոլոր այս
 աշխատանքները ունեին երեք ակնհայտ
 թերություններ: ¹¹ Առաջին՝ դրանցում
 հետազոտության կենտրոնում արդիականացման
 գործընթացի ներկայացումն էր, ոչ թե այդ
 արդիականացման բուն արդյունքները:

¹¹ Zürcher E.J., The limits of modernization in Kemalist Turkey 1923-1945. P. 7. Academia.edu.
https://www.academia.edu/5726056/The_limits_of_modernization_in_Kemalist_Turkey_1923-1945

Երկրորդ՝ Մ. Քեմալ Աթաթյունը ի կերպարի հատուկ կարևորություն պատճառով նրամահվանը հաջորդող փուլում (1938թ. անդին) մանրամասն չէր ուսումնասիրվում: Երրորդ՝ հետազոտողները մեծ մասը իրենց եզրակացությունները անում էին՝ հիմնվելով Անկարայում և Ստամբուլում արած դիտարկումների վրա: Մինչդեռ Թուրքիայի բնակչության շուրջ երկու երրորդը ապրում էր գյուղական բնակավայրերում: Այդպիսով, երկրում արդիականացման գործընթացների մեծ մասը բավականաչափ ուշադրություն չի արժանացել հետազոտողների կողմից: Իրենց հերթին, այս թերությունները սահմանափակում էին արդիականացման թուրքական մոդելի և ներկայիս Թուրքիայի վրա դրա ազդեցության համակողմանի ուսումնասիրության հնարավորությունները:

Բացի այդ, վերոնշյալ մոտեցումով պայմանավորված՝ Ինոնյունի նախագահության շրջանը չէր դիտարկվում որպես ինքնուրույն ժամանակամիջոց, այլ բացառապես որպես նախա-ժողովրդավարական փուլ: Յետևաբար, այս ընթացքում տեղի ունեցած երևույթներն ու իրադարձությունները բավական չափով չեն խնդրականացվում:

Ոչ պակաս կարևոր է նաև հետևյալ հանգամանքը. Ինոնյունի նախագահության շրջանը համընկավ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին: Այս շրջանի վերաբերյալ ուսումնասիրությունների հետազոտական շրջանակները ամավել ապես ընդգրկում էին Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի վերաբերյալ թեմաները: Եւ թերևս դա էր պատճառը, որ Թուրքիայի ներքին կյանքում ընթացող գործընթացները հետազոտողների կողմից բավականաչափ ուշադրություն չարժանացան:

Մինև ուն ժամանակ Թուրքիայում պետությունը տարածում էր պատմության պրիմորդիալիստական ազգայնական տարբերակը, որի կենտրոնում Քեմալ Աթաթյունը կերպարն էր: Ինոնյունի ներկայացվում էր վերջինիս սովորում և հաճախ էր հայտնվում հետազոտական թեմաների սահմաններից դուրս:

Յետազոտական մոդեռնիստական հայեցակարգերի (Է. Գելլերեր, Է. Յոսեբաում, Բ. Անդերսոն) և պատմագրություն նոր մոտեցումների և մեթոդների տարածմանը

զուգընթաց փոխվեց նաև Թուրքիայի պատմությունը՝ նուսումնասիրությունը՝ զբաղվողներին հետազոտական թիրախը: Նրանք շարունակում էին հետաքրքրվել քեմալական արդիականացման հարցերով, սակայն հետազոտությունը շարունակում էին հայտնվում ոչ թե կենտրոնական իշխանությունն ու իր բարեփոխումները, այլ այնպիսի խնդիրներ, որոնց մինչ այդ կարևորություն էր տրվում պատմաբաններին կողմից: Վերջին երկու տասնամյակում թուրք և արևմտյան հետազոտողները ստեղծել են աշխատանքներ, որոնցում քննվում են այնպիսի թեմաներ, ինչպիսիք են քեմալական իշխանության կառուցվածքն ու գործունեությունը մեխանիզմները, ազգակերտման գործընթացը, էթնիկական քաղաքականությունը Թուրքիայի Յանրապետությունում, հասարակություն-պետություն կապը, Թուրքիայի տնտեսական և սոցիալ-մշակութային առօրյան և այլն:

Նշված պատմագրական ալիքի վրա վերանայվեց նաև Ինոնյուի դերը Թուրքիայի Յանրապետության կյանքում: Ստեղծվեցին հետազոտական աշխատանքներ, որոնք առնչվում էին Ինոնյուի գործունեության տարբեր հանգամանքներին: Դրանք բոլորը հպանցիկ անդրադառնում էին Ինոնյուի ավտորիտար իշխանության և անձի պաշտամունքի ձևավորման խնդիրներին, սակայն դրանցից ոչ մեկը չէր դիտարկում այդ երևույթների առաջացման պատճառները՝ թուրքական հասարակության սոցիալ-մշակութային դինամիկայի տեսանկյունից: Յանրապետորիտար իշխանական համակարգը և անձի պաշտամունքը մեկնաբանվում էին որպես քեմալիստների համար անխուսափելի գործիք՝ քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական համակարգերի արագ բարեփոխման համար, ինչպես նաև որպես քեմալիստների վրա եվրոպայում տարածված ամբողջատիրական (տոտալիտար) վարչակարգերի ուղիղ ազդեցությունը արդյունք:

Յաշվի առնելով վերոնշյալը, ինչպես նաև այն հանգամանքը, որ ատենախոսությունը թեմայով համապարփակ աշխատանքները բացակայում են, ուսումնասիրությունը ընթացքում օգտագործվել են հայ, ռուս, թուրք և արևմտյան հետազոտողներին այն աշխատանքները, որոնցում անդրադարձ կա Ինոնյուի

նախագահությունը 2 շաբաթանոցի անընդմիջ աշխատանքներով հանգամանքներին :

Հետագոտությունը համարվում է կարևորությունը ունենալու և ուսումնասիրությունները, որոնք ամբողջությամբ նվիրված էին Ինոնյունի նախագահությունը պատմությունը : Առաջին հերթին պետք է նշել թուրք պատմության Ձ. Բոչաքի «Թուրքիայում Ազգային Շեֆի 2 շաբաթ» երկհատորյակը, որում հեղինակը մանրամասն շարադրել է Ինոնյունի նախագահության տարիներին պատմությունը՝ հիմնվելով արխիվային փաստաթղթերի, պատմական վկայությունների և այլ աղբյուրների վրա :¹² Սակայն այս մեծածավալ աշխատանքի հեղինակը իր ուշադրությունը սկսեց ուժեղացնել քաղաքական վերնախավի միջև պայքարին և պատերազմի տարիներին թուրքական արտաքին քաղաքականությանը : Այն որևէ կերպ չի անդրադարձնում թուրքական հասարակության ուսումնասիրությանն ու իշխանություն - հասարակություն կապին : Նույն հեղինակի գրչին են պատկանում այլ գրքեր և հոդվածներ, որոնք անդրադարձնում են Ինոնյունի կառավարման ժամանակաշրջանին և ատենախոսության համար կարևոր տեղեկություններ են պարունակում :¹³

Ինոնյունի երկարատև քաղաքական գործունեությունը է նվիրված թուրք քաղաքական գործիչ և պատմաբան Շ. Ս. Այդեմիրի «Երկրորդ մարտը» եռահատոր աշխատանքը : Այն Ինոնյունի մասին մինչև օրս ստեղծված կենսագրական ամենամանրամասն աշխատությունն է, որում ներկայացվում է Ինոնյունի գործունեության սկզբից մինչև 1964թ. ընկնող ժամանակահատվածի բոլոր կարևոր իրադարձություններին պատմությունը : Այդեմիրի աշխատանքում ակնհայտ ազդեցություն են հեղինակի կողմից քեմալականների հերոսացման մոդելներ, ինչը բացասական է անդրադարձել Ինոնյունի կենսագրություն օբյեկտիվ ներկայացման վրա :

¹² Koçak C., Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945). 2 Cilt, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010-2017;

¹³ Koçak C. Geçmişiniz İtinayla Temizlenir. İstanbul, İletişim Yayınları, 2015; ‘Unluh’ Tek Parti. Cumhuriyet ve şefler. İstanbul, Timaş Yayınları, 2016

Ի ն ո ն յ ու ի ն ախազահ ու թ յ ա ն շ ը ջ ա ն ի հիմնական իրարդար ձ ու թ յ ու ն ն եր ի ն ե ն ն վ ի ի ղ վ ա ծ հե տ ա գ ո տ ո ղ ն եր Օ. Աքանդերտի, Ս. Քոչաբաշի, Ջ. Վանդերլիպպեի, Մ. Ալթանի և այլոց աշխատանքները: ¹⁴ Մեզ հայտնի է միայն մեկ ռուսալեզու աշխատանք, որն ամբողջ ու թ յ ա մբ ն վ ի ի ղ վ ա ծ է Ի ն ո ն յ ու ի ն ախազահ ու թ յ ա ն շ ը ջ ա ն ի Թ ու ռ թ ի ա յ ի ն: Դ ա բ ա շ կ ի ի հե տ ա գ ո տ ո ղ Բ.Դ. Ն ու ռ ի ն ի գ ի ռ թ ն է, որ ու լ մ հեղինակը ու ս ու լ մ ն ա ս ի ռ ու մ է Ի ն ո ն յ ու ի ո ռ թ Թ ու ռ թ ի ա յ ու մ մ շ ա կ ու թ ա յ ի ն ք ա ղ ա ք ա կ ա ն ու թ յ ու ն ը: ¹⁵ Ի ն ո ն յ ու ի մ ա ն ռ ա մ ա ն ն հ ա մ ա կ ո ղ մ ա ն ի կ ե ն ս ա գ ռ ու թ յ ու ն կ ա գ մ ե լ ու փ ո ռ ձ է կ ա տ ա ռ ե լ հե տ ա գ ո տ ո ղ Մ.Յեփերը, ով ձ գ տ ե լ է վ եր ս տ ե ղ ծ ե լ թ ու ռ թ գ ո ռ ծ չ ի հ ո գ ե բ ա ն ա կ ա ն կ եր պ ա ռ ը և վ եր ա ա թ ժ ն ո թ ե լ ն ռ ա դ եր ը Թ ու ռ թ ի ա յ ի պ ա տ ու թ յ ա ն մ ե ջ: Չ ն ա յ ա ծ ս ա հ մ ա ն վ ա ծ ն պ ա տ ա կ ի ն՝ Յեփերը ամբողջ աշխատանքի ը ն թ ա գ թ ու մ փ առ աբ ա ն ու մ և ա թ դ ա թ ա գ ն ու մ է Ի ն ո ն յ ու ի ն՝ գ ռ ե թ ե չ գ ու ց աբ եր ե լ ո վ ք ն ն ա կ ա ն մ ո տ ե գ ու մ ն ռ ա կ եր պ ա թ ի հ ա ն դ ե պ: ¹⁶

Ի ն ո ն յ ու ի ն ախազահ ու թ յ ա ն շ ը ջ ա ն ը ա վ ե լ ի լ ա յ ն պ ա տ մ ա կ ա ն հ ա մ ա տ ե ք ս տ ու մ դ ի տ ա թ կ ե լ ու հ ա մ ա թ հ ա տ կ ա պ տ ս ո գ տ ա կ ա թ ե ն ե ղ ե լ հ ա յ թ ու ռ թ ա գ ե տ ն եր Ռ. Սաֆրաստյանի, Վ. Տեր-Սաթևոսյանի, Ս. Բաղդասարյանի, Թ. Մելքոնյանի, Ա. Յոզհաննիսյանի, Ռ. Մելքոնյանի, Թ. Աղամալյանի աշխատ ու թ յ ու ն ն եր ը: ¹⁷ Առանձին

¹⁴ Akandere O., Milli Şef Dönemi. Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998; Kocabaş S., T.C. Devleti Tarihi 4, İnönü dönemi. Milli Şef Yönetimi - Demokrasiye Geçiş 1938-1950, İstanbul, Bayrak Matbaacılık, 2009; VanderLippe J.M., The Politics of Turkish Democracy: İsmet İnönü and the Formation of the Multi-Party System, 1938-1950, Albany, State University of New York Press, 2005; Alkan M. Ö., Milli Şef Döneminde Siyasal Propaganda. “Başbuğumuz, babamız İnönü” // Toplumsal Tarih, no.120, 2003, S. 102-103; Ն ու յ ի ն ի՝ "Milli Şefli Tek-Parti Döneminde Seçimler (1939 ve 1943 Seçimleri) / Prof. Dr. Bülent Tanör Armağanı (Haz: Mehmet Ö. Alkan), İstanbul, Oğlak Yayınları, 2006

¹⁵ Нуриев Б.Д., Культура Турции 1938-1950гг. (философско-культурологический анализ). М.: Спутник +, 2010

¹⁶ Heper M., İsmet İnönü. The Making of a Turkish Statesman. Leiden; Boston; Köln, Brill, 1998

¹⁷ Сафрастян Р., Доктрина османизма в политической жизни Османской империи (50-70 гг. XIX в.). Ереван: АН Арм. ССР, 1985; Ter-Matevosyan V., Turkish Experience with Totalitarianism and Fascism: Tracing the Intellectual Origins // Iran and the Caucasus, 2015, V. 19, no. 4, P. 387-401; Ն ո յ ի ն ի՝ Republican Origins of Kemalism: The Early Phase of Evolution // International Review of Turkish Studies. 2011. v. 1/4, P. 44-61; Բաղդասարյան Ս., Թուրքիայի քաղաքական համակարգը 1920-1930-ական թթ., Երևան, Ջանգալ – 97, 2001; Մելքոնյան Թ., ԽՍՀՄ - Թուրքիա հարաբերությունները. Հայկական հարցը, սեփական ներուցների

հիշատակ ու թյուրեւ արժանի նաև ակադեմիկոս Ռ. Սաֆրաստյանի և մի խումբ թուրքագետների հեղինակած «Թուրքիայի Հանրապետության պատմություն»-ը: ¹⁸

Ատենախոսության մեջ օգտագործվել են Թուրքիայի Հանրապետության վաղ փուլին նվիրված Զ. Քարփաթի, Է. Չյուրխերի, Ֆ. Ահմադի, Ն. Կիրենի, Վ. Դանիլովի, Դ. Երեմենի, Ա. Կուլեսնիկովի, Թ. Թունայայի, Յ. Ուլարի, Օ. Ունալի, Չ. Յեթքիսի աշխատանքները,¹⁹ ինչպես նաև Թուրքիայի պատմությանը նվիրված կոլեկտիվ մենագրությունները: ²⁰

Թուրքական հասարակության արդիականացման և սոցիալ-մշակութային դիսամիկայի խնդիրները ուսումնասիրվում են Մ. Միքերի, Բ. Էսենի, Շ. Հանիօղլուի, Է. Չյուրխերի, Թ. Աթաբաթիի, Յ. Յըլմազի ստեղծագործություններում: ²¹

խնդիրը եւ դաշնակից պետությունները (1945 - 1947 թթ.), Երեւան, Հեղ. հրատ., 2013; Հովհաննիսյան Ա., Հայերի ունեզրկման գործընթացը Օսմանյան կայսրությունում և շեմալական Թուրքիայում, Երևան, Գիտություն, 2016; Մելքոնյան, Ռ., «Էթնիկ գորակոչ» Թուրքիայի Հանրապետությունում (1941-1942 թթ.). Լրաբեր Հասարակական Գիտությունների, 2012, № 2-3, էջ 42-50; Նույնի Թուրքիայի Հանրապետության խորհրդարանի հայագի պատգամավորները (1935-1960թթ.) // Արևելագիտության հարցեր (գիտական հոդվածների ժողովածու), Երևան, 2012, հ. 7, էջ 166-186; Աղամալյան Թ., Իսմեթ Ինյոյուն եւ Հայկական հարցի քննարկումը Լոզանի վեհաժողովում // Մերձավոր Արևելք, Երեւան, 2011, VII, էջ 39-45:

¹⁸ Սաֆրաստյան Ռ. և ուրիշներ, Թուրքիայի Հանրապետության պատմություն, բուհական դասագիրք, Երևան, ԵՊՀ հրատարակչություն, 2014

¹⁹ Karpat K.H., Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul, Timaş Yayınları, 2016; Zürcher E.J., Turkey. A Modern History, London, New York, I.B. Tauris, 2004; Ahmad F., The Making of Modern Turkey. London, Routledge, 1993; Киреев, Н.Г., История Турции. XX век, М.: Крафт + ИВ РАН, 2007; Данилов, В.И., Турция 20–30-х годов: путь к демократии // Восток. № 2. М., 1997. С. 63-75; Еремеев, Д.Е., На стыке Европы и Азии: Очерки о Турции и турках, М.: Наука, 1978; Колесников А.А., Народные дома в общественно-политической и культурной жизни Турецкой Республики. М.: Наука, 1984; Tunaya T.Z., Türkiye’de Siyasi Partiler. Cilt 1. İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918. İstanbul, İletişim, 1998; Ünal O., Türkiye’de Demokrasinin Doğuşu Tek Parti Yönetiminden Çok Partili Rejime Geçiş Süreci, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1994; Uyar N., Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, İstanbul, Boyut Yayın Grubu, 2012; Yetkin Ç., Türkiyede Tek Parti Yönetimi 1930-1945, İstanbul, Altın Kitaplar, 1983

²⁰ Гасратян М.А., Орешкова С.Ф., Петросян Ю.А., Очерки истории Турции, М.: Наука, 1983;

²¹ Meeker M., A Nation of Empire. The Ottoman Legacy of Turkish Modernity. Berkeley, University of California Press, 2002; Esen B., Nation-Building, Party-Strength, and Regime Consolidation: Kemalism in Comparative Perspective // Turkish Studies, Dec. 2014, Vol. 15 Issue 4, P. 600-620.; Hanioglu Ş., Atatürk. An Intellectual Biography, New Jersey, Princeton University Press, 2017; Zürcher E.J., The Ottoman Legacy of the Kemalist Republic, / Atabaki T. (ed.), The State and the Subaltern. Modernization, Society and the State in Turkey and İran, London, I.B.

Ատենախոսու լ թյան համար հատկապես արժեքավոր են թուրքագետ Է. Չյուրչերի տարբեր տարիներին մենագրող թյուններն ու հոդվածները, որոնցում հեղինակը դիտարկում է թուրքիայի արդիականացման հիմնական ուղենիշները, Աթաթյունը անձի պաշտամունքի առաջացումը, թուրքիայի վրա Օսմանյան կայսրության ժառանգության ազդեցությունը: ²²

Իսոնյուի խարիզմատիկ առաջնորդության կառուցարկմանն ու մեխանիզմներին հակիրճ իրենց հոդվածներում անդրադարձել են Գ. Ինանչը, Ա. Քաբաչլին: ²³ Թուրքիայում անձի քաղաքական պաշտամունքի թեմային են առնչվում հետազոտողներ Ա. Թեքիների, Յ. Յիդիթի, Է. Օզյունը, Ու. Դեննիսի հոդվածներն ու մենագրող թյունները, որոնցում ներկայացված են թուրքական քաղաքական մշակույթի տարբեր դրվագները: ²⁴

Աշխատանքի կառուցվածքն ու բովանդակությունը

Ատենախոսու լ թյունը բաղկացած է ներածությունից, երեք գլուխերից, որոնք բաժանվում են ¹³ ենթագլուխերի, եզրակացությունից, օգտագործած աղբյուրներին եւ գրականության ցանկից:

Ներածությունում ներկայացված են թեմայի արդիականությունը, նպատակներն ու խնդիրները, գիտական նորույթը, հետազոտության ժամանակագրական սահմանները, տեսական-մեթոդականական հենքը,

Tauris, 2007; Men of Order: Authoritarian Modernization under Atatürk and Reza Shah, Ed. Touraj Atabaki and Erik J. Zürcher. London, I. B. Tauris, 2004; Yılmaz H., Becoming Turkish: Nationalist Reforms and Cultural Negotiations in Early Republican Turkey, 1923-1945, Syracuse, Syracuse University Press, 2013

²² Zürcher E. J., In the name of the father, the teacher and the hero: the Atatürk personality cult in Turkey, / Ibrahim V., Wunsch M., Political Leadership, Nations and Charisma, London, New York, Routledge, 2012, P. 129-142; Zürcher E.J. The limits of modernization in Kemalist Turkey 1923-1945, Academia.edu: https://www.academia.edu/5726056/The_limits_of_modernization_in_Kemalist_Turkey_1923-1945

²³ Inanç G., Yarım Asırlık Bir İmaj; Millî Şef // Toplumsal Tarih, Ağustos 1994, S. 39–41; Kabacalı A., Millî Şef Döneminin Örtülü Sansürü // Tarih ve Toplum, N 38, 1987, S. 19-21

²⁴ Tekiner Ü.A., Atatürk Heykelleri. Kült, Estetik, Siyaset. İstanbul, İletişim Yayınları, 2014; Yiğit H.İ., İnönü Döneminde Atatürk İmajı (1938-1950), İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2015; Özyürek E., Nostalgia for the Modern: State Secularism and Everyday Politics in Turkey, Duke University Press, 2006; Denny W. B., Atatürk and Political Art in Turkey // Turkish Studies Association Bulletin, Vol. 6, No. 2, September, 1982, P. 17-20

կիրառական նշանակությունը, ուսումնասիրություն խնդիրները վերաբերող աղբյուրներին եւ գրականության տեսությունը:

Առաջին գլուխը վերնագրված է «**ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՐԴՈՒՑ՝ ՄԻՆՉԵՎ «ԱԶԳԱՅԻՆ ՇԵՖ», ԹՈՒՐԲԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ Ի. ԻՆՈՒՆՅՈՒԻ ՆԱԽԱԳԱՅՈՒԹՅԱՆ ՕՐՈՔ»**»: Այն բաղկացած է չորս ենթագլուխներին:

Առաջին գլխի առաջին ենթագլուխը վերնագրված է «**Ի. ԻՆՈՆՅՈՒՆ ՈՐԱԿԵՍ ՌԱԳՄԱԿԱՆ, ՊԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ և ՔԱՊԱՔԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻՂ**»: Այս ենթագլխում ներկայացվում է Իսմեթ Ինոնյուի համառոտ կենսագրությունը, ռագմական և քաղաքական բեմելը: Համակողմանի ուսումնասիրվել են նաև Ինոնյուի հեղինակության կայացման վրա ազդող հիմնական գործոնները: Ուսումնասիրվում են Ինոնյուի ձեռք բերած՝ «Երկրորդ մարդու» կերպարի պոետիկությունը, ճարգացման պատմությունը: Ցույց է տրվում, որ այդ կերպարը մեծապես ազդել է Ինոնյուի քաղաքական հեղինակության ավելացմանը:

«**Ինոնյուի ընտրվելը որպես Թուրքիայի նախագահ**» վերնագրով երկրորդ ենթագլխում ներկայացված են Ինոնյուի նախագահ ընտրվելու հանգամանքները, Թուրքիայում քաղաքական հակադիր ճամբարների դասավորությունը: Ցույց է տրվում, որ Ինոնյուի ընտրվելու գործընթացի վրա վճռորոշ ազդեցություն է ունեցել Ինոնյուի՝ «Աթաթյուլ թառանգ»-ը ինչպես նաև համբավը:

«**Շեֆոնյան» շրջանի սկիզբը**» վերնագրով երրորդ ենթագլուխն անդրադառնում է Ինոնյուի «Ազգային Շեֆ» հռչկվելու հանգամանքներին, Թուրքիայի Հանրապետության պատմության մեջ «Շեֆ» երևույթի դերին, ինչպես նաև այդ հասկացությունների գաղափարական կիրառական նշանակությունը Թուրքիայի հասարակական-քաղաքական կյանքում: Ցույց է տրվել, որ «Շեֆի» հանդեպ սրբազնային վերաբերմունքը պայմանավորված է նաև թուրք հասարակության մեջ արխայիկ մտածողության տարրերի գալի առկայությամբ:

Չորրորդ ենթագլուխը, որը վերնագրված է «**Ազգային շեֆի» Թուրքիան**», ներկայացնում է Ինոնյուի նախագահության օրոք երկրում տեղի ունեցած հիմնական իրադարձությունները, ավտորիտար և ամբողջատիրական միտումներին

խորացման պատճառները : Անդրադարձ է կատարվում Ինոնյուի կողմից արդիականացման ձեռնարկներին : Ներկայացվում են Ինոնյուի անձի պաշտամունքի առաջին դրսևորումները , ուսումնասիրվում է հասարակության պետության կապը Ինոնյուի նախագահության տարիներին :

Ատենախոսության երկրորդ գլուխը վերնագրված է **«ՍՈՅԻԱԼ-ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԴԻՆԱՄԻԿԱՅԻ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ ԱՎՏՈՐԻՏԱՐ ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՏՄԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ ԵՎ ԽԱՐԻՉՄԱՏԻԿ ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹՅՈՒՆԸ»** : Այն բաղկացած է չորս ենթագլխից :

«Արդիական հանրապետության ստեղծումը»

վերնագրով առաջին ենթագլխում ներկայացված է Օսմանյան կայսրության արդիականացման պատմությունը , օսմանյան ժամանակության ազդեցությունը Թուրքիայի Հանրապետության կայացման գործընթացի վրա : Ուսումնասիրվում է քեմալական իշխանությունների վարչակարգի բնույթը : Հատկապես մեծ ուշադրություն է դարձվում վայսրության և հանրապետության միջև գոյություն ունեցող ճգնաժամային և ինստիտուցիոնալ կապին : Ներկայացված են քեմալականների կողմից արդիականացման հիմնական ծրագրերը :

Երկրորդ գլխի երկրորդ ենթագլուխը կրում է **«Թուրքական ավտորիտար արդիականացումը»** վերնագիրը : Այստեղ մանրամասն քննվել են արդիականացման բնույթը Թուրքիայի Հանրապետությունում , ներկայացվել են դրանում խարիզմատիկ առաջնորդի կարևորությունը , դրա ընկալման գաղափարական հիմքերը : Տևող և տրվել արևմտյան և արևելյան արդիականությունների միջև առկա տարբերությունները : Հիմնավորվում է , որ թուրքական արդիականացումը ուներ «պաշտպանական» և «հետապնդող» բնույթ :

«Հայացք ներքևից» . թուրքական

հասարակության ավտորիտար արդիականացումը»

վերնագիրը կրող երրորդ ենթագլխում ներկայացվում է թուրքական հասարակության արդիականացման հիմնական արդյունքը` թուրքական հասարակության տեսանկյունից : Փաստվում է , որ քեմալականների իրականացրած արդիականացումը գլխավորապես անդրադարձել էր քաղաքային բնակչության վրա , որի

արդյունքում գոյացել էր գինվորական բյուրոկրատական նեղ խավ: Այդ խավը հանդիսանում էր քեմալական իշխանության հենասյունը: Միևնույն ժամանակ թուրքիայի բնակչության մեծամասնությունը ապրում էր քաղաքային խոշոր կենտրոններից դուրս և արդիականացման բարեփոխումները չէին ազդել նրանց կենսակերպի վրա: Ստեղծված իրավիճակում հասարակության սոցիալական կառուցվածքը մնացել էր նույնը, սակայն ավանդական արժեքները ենթարկվում էին մշտական շեղման:

Չորրորդ ենթագլուխը վերնագրված է **«Ավանդույթի իշխանություն» և խարիզմատիկ առաջնորդություն. ավտորիտար արդիականացման պայմաններում հասարակությունը համերշխումը»:** Այս

ենթագլխում ներկայացված են արևելյան ավանդական հասարակության արդիականացման առանձնահատկությունները: Տուլյց է տրվում, որ «ավանդույթի իշխանության» մեխանիզմների, և հատկապես խարիզմատիկ առաջնորդության կիրառման անհրաժեշտությունը բխում է արդիականացման բնույթից: Ներկայացվում է «ավանդույթի իշխանության» մեխանիզմների կիրառության օրինակները թուրքիայի Զանրապետությունում: Առանձնապես անդրադարձ է կատարվում խարիզմատիկ առաջնորդության կառուցարկման գործընթացին՝ Մ.Ք. Աթաթյունը օրինակով:

Ատենախոսության երրորդ գլուխը կրում է **«ԽԱՐԻԶՄՍԻԿ ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՄԸ. ԻՆՈՆՅՈՒՆ ԵՎ «ԱԶԳԱՅԻՆ ՇԵՑԻ» ՊԱՇՏԱՍՈՒՆԸ»** վերնագիրը:

«Պաշտամունքի արտադրությունը. ներածություն» վերնագրով առաջին ենթագլխում ներկայացված է խարիզմային շխանությունը հասարակություն-իշխանություն հաղորդակցության ապահովման համար: Լուսաբանվում են խարիզմատիկ առաջնորդության՝ քաղաքական գործչի անձի պաշտամունքի վերաճելու պայմաններն ու ընթացքը: Տրվում են անձի պաշտամունքի տիպաբանական առանձնահատկությունները: Ներկայացվում են թուրքիայում անձի պաշտամունքը տարածող և սպասարկող կառույցներն ու դրանց դերը:

Երրորդ գլխի երկրորդ ենթագլուխը վերնագրված է **«Պաշտամունքի մշակութային**

արտադրանքը»: Այս ենթագլխում մանրամասն ուսումնասիրված են պաշտամունքի տարածման հիմնական ուղիները (լրատվական հարթակ և հանրային-տարածական հարթակներ), որոնք գտնվում էին իշխանության վերահսկողության ներքո: Տիպաբանորեն ներկայացվում են պաշտամունքի հիմնական դրսևորումները՝ վերբալ, պատկերային-դեկորատիվ և խաղարկային: Մանրամասն անդրադարձ է կատարվում Ինոնյուլի իշխանության օրոք ՉԼՄ-ների վիճակին և դրա միջոցով անձի պաշտամունքի տարածմանն ու կառուցարկմանը: Ինոնյուլի իշխանության պատկերների տարածման և իշխանական հաղորդակցության համար կարևոր էին պաշտամունքի վերբալ դրսևորումները, որոնցում նշանակալի տեղ էին զբաղեցնում բյուրոկրատական թղթաբանությանը, գեղարվեստական գրականությանը, Ինոնյուլի ճամբերը և այլն: Տուլյց է տրվում, որ ավանդական հասարակության համար վիզուալ պատկերները (ֆոտո, խորհրդանիշներ, քանդակագործություն, ճարտարապետություն, պաստառ, թատրոն և այլն) մեծ կարևորություն ունեին՝ պայմանավորված թուրք բնակչության գրագիտության աստիճանով: Պաշտամունքի կառուցարկման խաղարկային ձևերը ներկայացվում են որպես «պետական քարոզչական բեմականացումներ», որոնք ենթադրում էին իշխանության օբյեկտ հանդիսացող հասարակության մասնակցություն և իշխանական հաղորդակցությունը՝ այդպիսով լեզվատիմացելով խարիզմատիկ առաջնորդության կառուցարկման գործընթացը (այդպիսիք էին, օրինակ, պետական և ազգային տոնակատարությունները): Ժամանակային կտրվածքով ներկայացվում է Լոզանի օրվա տոնակատարությունների միջոցով Ինոնյուլի անձի պաշտամունքի կառուցարկման գործընթացը: Այս ենթագլուխն ավարտվում է Ինոնյուլի պաշտամունքի կառուցարկման այն դրսևորումների դիտարկմամբ, որոնք պայմանավորված էին թուրք հասարակության արխիվ մտածողությունը:

«Ինոնյուլի հիմնական կերպարները»

վերնագիրը կրող երրորդ ենթագլուխը համառոտ ամփոփում է Ինոնյուլի այն հիմնական կերպարները, որոնք առկա էին նրա անձի պաշտամունքում: Դրանք են. Աթաթյունը և

մեր ձավոր ընկեր և ժառանգ, Լոզանի և խաղաղության հերոս, հերոս-գործարար ամանատար, «Ժողովրդի մարդ», արդիականացման խորհրդանիշ:

Երրորդ գլխի չորրորդ ենթագլուխը կրում է **«Ազգային շեֆի» շրջանում Աթաթյունը կերպարն ու պաշտամունքը**» վերնագիրը: Այս ենթագլխում ուսումնասիրվում է Աթաթյունը հետմահու պաշտամունքի օգտագործումը Ինոնյուի իշխանության օրոք: Ներկայացվում են Աթաթյունը պաշտամունքը սահմանափակելու և վերահսկողության տակ պահելու դրսևորումները: Յամեմատության էանցկացվում Աթաթյունը-Ինոնյուն պաշտամունքները և սոցիալիստական` Լենին-Ստալին պաշտամունքները միջև:

Երրորդ գլխի վերջին` հինգերորդ ենթագլխում, որը վերնագրված է **«Ինոնյունի կերպարի կերպարանափոխությունը 1945թ. հետո»**, ուսումնասիրված են Ինոնյունի պաշտամունքի դրսևորումները 1945թ. սկսված հարաբերական ժողովրդավարացման պայմաններում: Յույց է տրվում Ինոնյունի խարիզմայի կառուցարկման և պաշտամունքի շարունակականությանը մինչև վերջինիս նախագահության ավարտը: Փաստարկվում է Ինոնյունի անմիջական մասնակցությանը իր պաշտամունքի կառուցարկման գործընթացին: Ներկայացված են Ինոնյունի պաշտամունքի կերպարանափոխության դրսևորումները որպես ընդդիմության առաջնորդ:

Եզրակացություն բաժնում ամփոփվել են ատենախոսության հիմնական եզրահանգումները.

- Թուրքիայի Յանրապետության քաղաքական և հասարակական համակարգը ուսումնասիրելու համար Թուրքիայի սոցիալ-մշակութային դինամիկայի հետազոտությունը ունի առանցքային կարևորություններ: Յասարակության սոցիալ-մշակութային դինամիկան զգալի չափով որոշում է պետության ներքին և արտաքին քաղաքական զարգացումները հարացույցերը: Թուրքիայի պարագայում սոցիալ-մշակութային դինամիկան գերազանցապես պայմանավորված է ավանդական հասարակության արդիականացման նախագծերով:

- Թուրքիայի Յանրապետության արդիականացման նախագիծը սկսվել էր դեռևս

Օսմանյան կայսրությունում: Թուրքական ավանդակակա հասարակության արդիականացումը պայմանավորված էր նոր օսմաններին և երիտթուրքերի արդիականացման գաղափարների բնույթով: Քեմալականների մեծ մասը հանդիսանում էին նախկին երիտթուրք գործիչներ, այդ պատճառով քեմալական արդիականացումը կարելի է համարել նախորդ՝ օսմանյան բարեփոխումների փորձի շարունակություն:

- Թե՛ օսմանյան արդիականացումը, թե՛ քեմալականների արդիականացումը չէին ձգտում իրական սոցիալական և տնտեսական բարեփոխումների: Քանի որ նրանց արդիականացման գաղափարը կրում էր «պաշտպանական», «հետապնդող» բնույթ, բարեփոխիչները լուրջ քայլեր չէին ձեռնարկում ավանդական հասարակության սոցիալական կառուցվածքի փոփոխության համար:

- Արդիականացման բնույթը պայմանավորեց նոր ձևավորված Թուրքիայի Հանրապետության քաղաքական մշակույթը: Քեմալական արդիականացումը ավտորիտար էր, ինչը պայմանավորված էր երկու հանգամանքով: Առաջին. քեմալականները այն զվրոգական գաղափարների կրողներն էին, որոնք արդիականացումը հնարավոր էին համարում միայն ուժեղ առաջնորդի և ուժեղ պետության միջոցով: Երկրորդ. արդիականացումը աստիճանաբար բերում էր թուրքական ավանդական հասարակության քայքայման, որը վտանգում էր պետության գոյությունը: Դա կանխելու համար քեմալական քաղաքական վերնախավը կիրառում էր հասարակության ստիպողական համերաշխման մեխանիզմները, որոնք իրենց հերթին ամրապնդում էին պետության ավտորիտար բնույթն ու ավտորիտար արդիականացումն ընդհանրապես:

- Հասարակության ստիպողական համերաշխման առանցքային մեխանիզմը Թուրքիայի ղեկավարի խարիզմատիկ առաջնորդությունն էր, որի հիման վրա և որի շուրջ կառուցված էր երկրի ողջ քաղաքական և սոցիալական համակարգը: Աթաթյուրքից հետո և Ի. Ինոյունի նախագահության օրոք խարիզմատիկ առաջնորդությունն էր հանդիսանում քեմալական քաղաքական համակարգի պահպանման և զարգացմանը համար ամենաազդեցիկ գործոնը:

• Իսմեթ Ինոնյունի ընտրությունը երկրի նախագահի պաշտոնում պայմանավորված էր նաև Ինոնյունի ունեցած «Երկրորդ մարդու» խարիզմատիկ հեղինակությամբ, որը կառուցարկվել էր հանրապետության առաջին մեկուկես տասնամյակում:

• Իսմեթ Ինոնյուն կարևորում էր խարիզմատիկ առաջնորդության նշանակությունը քաղաքական համակարգի պահպանման և զարգացման համար, ուստի իր նախագահության առաջին օրվանից սկսած ձեռնամուխ եղավ սեփական անձի պաշտամունքի կառուցարկմանը: Այդ ուղղությամբ առաջին պաշտոնական քայլը Ինոնյունի հռչակումն էր «Ազգային շեֆ»: Հետագայում, նախագահության տարիներին Ինոնյուն շարունակում էր իր անձի շուրջ խարիզմատիկ կառուցարկումը՝ հասցնելով այն մինչև քաղաքական պաշտամունքի ձևավորման:

• Ինոնյունի պաշտամունքի կառուցարկման համար կիրառվում էին ինչպես նոր խորհրդանշական կերպարներ և գործիքներ, այնպես էլ ավանդական հասարակությանը ծանոթ խորհրդանշներ, որոնք ուղղված էին տարբեր լսարանների:

• Ինոնյունի խարիզմատիկ կերպարի ստեղծմանը մասնակցում էին հասարակության բոլոր խավերի ներկայացուցիչները, այդ թվում ինքը նախագահ Ինոնյուն, ով երբեմն անձամբ էր վերահսկում և ուղղորդում այդ գործընթացը:

• Խարիզմատիկ առաջնորդության կառուցարկման մեխանիզմը մշտապես եղել է թուրքական քաղաքական գործիչների ու շարժումների կենտրոնում: Նրանցից ոմանք (օր.՝ Ա. Մենդերեսը, Ջ. Բայարը, Ջ. Գյուրսելը և այլոք) փորձում էին ստեղծել իրենց անձի պաշտամունքը: «Խարիզմատիկ առաջնորդության» գործունը շարունակում է կարևորագույն դեր խաղալ ժամանակակից Մերձավոր Արևելքի հասարակության ներքում:

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԹԵՄԱՅՈՎ ՀԵՂԻՆԱԿԻ ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄՆԵՐԸ

1. «Երկրորդ մարդու». անձի պաշտամունքը և միջկուսակցական պայքարը Թուրքիայում 1938-

1950թթ., - Արևելազգի տոմար, № X, 2015, էջ 76-96:

2. Площадь Таксим и образы власти: урбанистическая реконструкция как средство и пространство коммуникации в кемалистской Турции, - *Клио*, № 4 (124) 2017, էջ 72-78:
3. На службе у шефа: роль турецкой художественной литературы в репрезентации власти в годы президентства И. Иненю (1938-1945), - *Genesis: исторические исследования*, № 4, 2017, էջ 38-55:
4. Контроль и цензура: турецкая пресса в период «Национального шефа», - *Ալմուր*, № 1 (15), 2017, էջ 94-101:
5. Характеристика модернизации в Турции в период кемалистской власти: попытка переоценки, - *Genesis: исторические исследования*, № 6, 2017, էջ 44-55:
6. Изобретая Лозанну: праздник Мира как способ конструкции харизмы власти в традиционном обществе, - *Islamology - Journal for the Studies of Islam and Muslim Societies* (<http://dx.doi.org/10.24848/islmig.07.1.10>), Том 7, № 1, 2017, էջ 219-235:

ГЕГАМЯН ВАРУЖАН ГЕГАМОВИЧ
СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНАЯ ДИНАМИКА В ТУРЦИИ В ПЕРИОД
ПРЕЗИДЕНТСТВА И. ИНЕНЮ (1938-1950гг.)

Диссертация на соискание учёной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 - «Всемирная история, международные отношения».

Защита состоится 20 июля, 2017 г., в 11:00, на заседании специализированного совета 006 «Всемирная история, международные отношения», действующего при Институте востоковедения НАН РА, по адресу: 0019, Ереван, пр. М. Баграмяна, 24/4.

РЕЗЮМЕ

Диссертация посвящена изучению социокультурной динамики в Турции в период правления президента Исмета Иненю (1938-1950гг.). В исследовании основной акцент сделан на социокультурный анализ политики, в частности конкретизацию и выявление причин возникновения феномена харизматического лидерства и культа личности в Турции в годы правления Иненю. Актуальность темы диссертации обусловлена тем, что авторитарная власть и харизматическое лидерство руководителя страны до настоящего дня являются одними из важнейших факторов историко-политического развития Турецкой Республики. Однако в историографии отсутствует комплексный историко-антропологический анализ феномена культа личности турецких политиков, что делает работу актуальной для исторической науки.

Цель нашего исследования выявить основную роль механизма харизматического лидерства как центрального фактора социокультурной динамики в модернизирующемся традиционном обществе Востока, представить способы его конструкции и репрезентации.

Главным научным заключением диссертации является тезис о том, что образование культа личности Иненю в условиях авторитарной модернизации Турции было обусловлено распадом традиционного общества и необходимостью принудительной солидаризации социума, и не было обусловлено только личностными качествами политического деятеля.

Диссертация состоит из введения, трёх глав, которые делятся на тринадцать подглав, заключения и списка использованных источников и литературы.

Во **введении** представлены актуальность темы, а также цели и задачи, научная новизна, хронологические рамки, методологическая основа и практическое значение исследования, краткий обзор источников и литературы.

Первая глава озаглавлена **«ОТ «ВТОРОГО ЧЕЛОВЕКА» К «НАЦИОНАЛЬНОМУ ШЕФУ»: ТУРЕЦКАЯ РЕСПУБЛИКА В ПЕРИОД ПРЕЗИДЕНТСТВА И. ИНЕНЮ»** и состоит из четырёх подглав. Первая подглава, озаглавленная **«И. Иненю как военный, дипломатический и политический деятель»**, представляет краткую биографию Исмета Иненю, его политическую, дипломатическую и политическую деятельность. Подробно исследуется возникновение феномена «Второго человека», который в значительной мере повлиял

на политический авторитет Иненю в последующем. Вторая подглава озаглавлена **«Избрание Иненю президентом Турции»**. В ней представлены те условия и факторы, которые повлияли на избрание Иненю главой государства. В третьей подглаве, озаглавленной **«Начало периода шефства»**, рассмотрены идеологические основы феномена «шефства» в Турции, его роль в общественно-политической жизни в контексте традиционного турецкого общества. В четвертой подглаве, которая озаглавлена **«Турция «Национального Шефа»**», представлены основные события, произошедшие в период президентства Иненю. Проанализированы причины тоталитарных тенденций. Приводятся примеры зарождения культа Иненю.

Вторая глава озаглавлена **«ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЙ ДИНАМИКИ В УСЛОВИЯХ АВТОРИТАРНОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ И ХАРИЗМАТИЧЕСКОЕ ЛИДЕРСТВО»** и состоит из четырёх подглав. В первой подглаве, которая озаглавлена **«Создание модернизированной республики»**, раскрываются основные этапы турецкого модернизационного проекта. Представлены связь и влияние османской модернизации на модернизационную политику Республиканской Турции. В подглаве **«Турецкая авторитарная модернизация»** выявляются различия между турецкой (восточной) и европейской (западной) модернизацией, представлен защитный и догоняющий характер турецкой модернизации. Третья подглава **«Взгляд снизу»: авторитарная модернизация турецкого традиционного общества»** представляет результаты турецкой модернизации. В ней показываются различия между городской и сельской модернизацией. Рассматриваются социальные связи традиционного турецкого общества в период президентства Иненю. В четвертой подглаве **«Власть традиции» и харизматическое лидерство: солидаризация общества в условиях авторитарной модернизации»** представлены механизмы «власти традиции» в турецком обществе, раскрыта роль симулякра харизматического лидерства. Проанализированы особенности конструкции харизматического лидерства в Турции на примере М.К. Ататюрка.

Третья глава диссертации озаглавлена **«РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ХАРИЗМАТИЧЕСКОЙ ВЛАСТИ: ИНЕНЮ И КУЛЬТ ЛИЧНОСТИ «НАЦИОНАЛЬНОГО ШЕФА»»** и состоит из пяти подглав. Первая подглава носит название **«Производство культа. введение»**. В ней изложена роль харизматического лидерства Иненю в обеспечении властной коммуникации. Представлены условия и процесс превращения харизматического лидерства в политический культ. Показаны обслуживающие культ институты и организации. Во второй подглаве, которая озаглавлена **«Культурная продукция культа»**, детально рассмотрены основные каналы и формы репрезентации власти и культа Иненю. Раскрыта роль СМИ в деле создания образов харизматической власти. Подробно проанализированы вербальные, визуально-декоративные и игровые формы конструкции власти. Для рассмотрения продолжительности культа Иненю во времени раскрывается содержание праздника Дня Лозанны. В третьей подглаве **«Основные образы Иненю»** представлены основные образы, в которых было представлено харизматическое лидерство Иненю.

Четвертая глава, озаглавленная *«Образ и культ Ататюрка в период «Национального шефа»»*, показана роль посмертного культа Ататюрка в годы президентства Иненю. Последняя, пятая подглава, которая озаглавлена *«Трансформация образа Иненю после 1945г.»* демонстрирует продолжительность культа Иненю в условиях относительной демократии.

В *заклучении* обобщены основные выводы, полученные в ходе подготовки диссертации.

VARUZHAN G. GEGHAMYAN
SOCIO-CULTURAL DYNAMICS IN TURKEY DURING THE PRESIDENCY OF
I. INONU (1938-1950)

The defense of dissertation will take place at 11:00, on 20th of July of 2017, at the meeting of the Specialized council 006 “World History, International Relations” at the Institute of Oriental Studies of NAS RA.

The dissertation is submitted for the pursuing of the Scientific Degree of the Doctor of Philosophy in the field of “World History, International Relations” 07.00.02.

SUMMARY

The dissertation is a historical research into the role of socio-cultural dynamics in Turkey during the presidency of Ismet Inonu (1938-1950). The main focus of the dissertation is the socio-cultural analyses of the politics, particularization and identification of the reasons of the emergence of the phenomena of charismatic leadership and cult of personality in Turkey during the presidency of Inonu in particular. The actuality of the topic is due to the fact, that one of the most critical factors of Turkey's historical and political development until nowadays is the authoritarian power and charismatic leadership. Yet, in current historiography and political science the emergence of charismatic leadership and the cult of personality are often linked to personality traits and dominant ideologies of particular politicians.

The main aim of the dissertation is to study the role of the mechanism of charismatic leadership as a key factor in the socio-cultural dynamics of modernizing traditional non-western society, and to demonstrate its construction and representation.

The main scientific conclusion of the dissertation is the thesis that the formation of Inonu's cult of personality was due to the destruction of social ties and the necessity of solidarization in the society in the process of modernization and thus was not dependent on the personality traits of the politician.

The research comprises introduction, three chapters consisting of thirteen subchapters, conclusion and bibliography.

The *introduction* covers the actuality of the topic, also the goals and objectives, scientific novelty, chronological framework, methodological basis and practical significance of the research, summary theory of the sources and literature concerning the issue.

The first chapter is entitled *«FROM THE «SECOND MAN» TO «NATIONAL CHIEF»: TURKISH REPUBLIC DURING THE PRESIDENCY OF I. INONU»* and consists of four subchapters. The first subchapter is entitled *«Inonu as military, diplomatic and political actor»*. It refers shortly to the biography of Inonu and demonstrates in details the emergence and role of the «Second man» phenomena. The second subchapter is entitled *«The election of Inonu as a president»*. In this chapter factors and conditions that influenced Inonu's election as a president are researched. Ideological foundations of the «Chief» phenomena in Turkey are given in the third subchapter entitled *«The beginning of «Chief» era»*. The role of the «Chief» in the socio-political life is examined in the context of

Turkish traditional society. The fourth subchapter is entitled *«Turkey of the «National Chief»*. In this subchapter the key events of the «National Chief» period are shown. The reasons of totalitarian tendencies are researched. Examples of emergence of the political cult of Inonu are presented.

The second chapter is entitled *«THE CHARACTERISTICS OF THE SOCIO-CULTURAL DYNAMICS IN THE CONDITION OF AUTHORITARIAN MODERNIZATION AND CHARISMATIC LEADERSHIP»* and consists of four subchapters. The first subchapter is entitled *«The creation of the modernized republic»*. In this subchapter the main stages of Turkish modernization project are shown. The link between Turkish Republic and the Ottoman Empire and the influence of Ottoman legacy on Kemalist modernization are examined. The second subtitle is entitled *«Turkish authoritarian modernization»*. It analyses the differences between Turkish (non-western) and European (western) modernization, and shows the defensive and «catch-up» nature of Turkish modernization. The second subchapter is entitled *««View from above»: the authoritarian modernization of Turkish traditional society»*. In this subchapter the results of Turkish modernization during Inonu's presidency are presented. The contrast between modernization in urban and rural places are examined. The social structure of Turkish society is researched. In the last subchapter (*««Power of Tradition» and charismatic leadership: solidarization of society in the condition of traditional society»*) the mechanisms of power of tradition in Turkey are presented. The role of the simulacrum of charismatic leadership in Turkish society is examined. Specifications of the construction of charismatic leadership with the example of M. K. Atatürk are given.

The third chapter of the dissertation entitled *«THE REPRESENTATION OF THE CHARISMATIC LEADERSHIP: INONU AND THE CULT OF PERSONALITY OF THE «NATIONAL CHIEF»»* and includes five subchapters. The first subtitle is entitled *«The production of the cult: Introduction»* and it incorporates the introduction of role of Inonu's charismatic leadership in the «communication of power». The conditions and the process of transformation of the charismatic leadership into the cult of personality are given. The institutions and organizations that served and translated the cult are presented. The second subchapter is entitled *«The cultural products of the cult»*. In this subchapter the main channels and forms of the representation of the power and cult of Inonu are examined in details. The role of mass media in the construction of the Inonu's charisma is revealed. The verbal, visual-decorative and participatory forms of construction of power are thoroughly analyzed. To demonstrate the continuation of the Inonu's cult in the time frame the Lozan day celebrations are reconstructed. The third subchapter is entitled *«The main images of Inonu»*. It identifies five main faces of Inonu's charismatic leadership. The fourth subchapter is entitled *«The image and the cult of Atatürk during the period of the «National Chief»»*. It shows the role of posthumous cult of Atatürk in years of Inonu's presidency. The fifth subtitle is entitled *«The transformation of Inonu's image after 1945»*. It demonstrates the continuance of the Inonu's cult in the relatively democratic conditions.

In the conclusion the main results of the thesis are summarized.